

Джозеф КОНРАД

ОЛМЕЙРОВА
ПРИМХА
ІСТОРІЯ СХІДНОЇ РІЧКИ

*Переклад з англійської
Марії ЛИСИЧЕНКО*

Київ
"ЗНАННЯ"

У кого з нас немає своїх земель обітованих,
своїх щасливих днів і смерті у вигнанні?

Аміель

Пам'яті

Т. Б.

РОЗДІЛ І

— Каспаре! Макане!

Знайомий верескливий голос відірвав Олмейра від приємних мрій про щасливе майбутнє й повернув до неприємного теперішнього. Осоружний голос! Багато років чув він його, і з кожним роком огида від нього зростала. Та дарма! Незабаром усьому прийде край.

Він переборов незадоволення й не звернув уваги на крик. Сперся ліктями на бильця веранди й утупив очі у величезну річку, що байдуже котила прудкі хвилі перед його очима. Любив він дивитись на Пантаї, надто коли заходило сонце, кидаючи на неї жмутки золотого проміння. Може, тому, що часто думав про золото. А золота йому не пощастило придбати; золото, здебільшого неправдою, придбали інші; він же хотів чесно здобути золото для себе і для Ніни. Поринув у мрії про могутність і багатство,

полинув далеко від цього берега, туди, де прожив стільки років, і забув навіть труднощі праці, наперед смакуючи велику нагороду. Вони житимуть у Європі, він та його дочка, багаті й усіма шановані. Ніхто й не згадає про змішану кров дочки, зважаючи на її дивну вроду й знаючи про його незліченні скарби. Дивлячись на її тріумф, він і сам помолодшає та забуде двадцять п'ять років нескінченних важких поневірянь на цьому березі, де завжди відчував себе в'язнем. І все це близько, аби лише здобути багатство. Та хай тільки Дейн повернеться! А він мусить незабаром повернутися, це ж у його інтересах, бо і йому перепаде дещиця. Спізнився аж на тиждень. Та, може, буде сьогодні ввечері.

Так думав Олмейр, стоячи на веранді свого нового, але вже зруйнованого будинку — остання його невдача — і дивлячись на широку річку. Та сьогодні вона не золотилася, бо вся помутніла від дощів, і він споглядав байдужим оком, як каламутні хвилі несли спорохнявілі стовбури, гілки та цілі вивернуті з корінням дерева, сердито булькаючи й переливаючись поміж листям.

Одне дерево зачепилося біля похилого берега, саме навпроти будинку, й Олмейр, відірвавшись від думок, почав зацікавлено за ним спостерігати. Дерево повільно гойдалося на місці, тоді як навколо нього шумувала спінена вода, потім воно звільнилося і знову попливало вниз течією, поволі перевертаючись та підкидаючи вгору довге оголене гілля, ніби простягаючи до неба руки з німою скаргою на непотрібну жорстокість та насильство річки. Олмейрова зацікавленість долею дерева враз зросла. Він перехилився,

стежачи, чи не зачепиться воно на міліні нижче. Дерево не зачепилося. Врешті відкинувся назад, думаючи, що тепер аж до самого моря воно пливтиме вільно, і він позаздрив мертвій деревині, яка вже видавалася маленькою плямою, зникаючи в сутінках. Дерево вже зникло з очей, а він думав, чи далеко воно запливе в море? На південь чи на північ винесе його течія? Певно, на південь, аж до Целебесу, можливо, до Макасару.

Макасар! Швидка Олмейрова уява випередила дерево в його гаданій мандрівці, а спогади повернулися приблизно років на двадцять назад, де він побачив одягнутого в біле молодого, стрункого, сором'язливого Олмейра, побачив, як він сходить із голландського поштового пароплава на вкритий пилом макасарський берег шукати щастя-долі у старого Гедіга. Знаменна це була подія — початок нового життя для нього. Олмейрів батько, службовець ботанічного саду в Бітенцорзі, залюбки відпустив сина працювати до такої шанованої фірми, як у старого Гедіга. Сам молодий Олмейр теж був не проти залишити нездорові береги Яви та мізерні статки батьківського бунгало, де цілими днями той нарікав на глупоту садівників-тубільців, а мати з глибини свого крісла оплакувала пишноти Амстердама, звідки вона так далеко поїхала, та шкодувала, що втратила своє становище доньки торговця сигарами.

Олмейр залишив рідну оселю з легким серцем та легким гаманцем. Добре розмовляючи англійською мовою та знаючи арифметику, він готовий був здобути весь світ, і на мить не маючи сумнівів щодо того, що його здобуде.

І тепер, через двадцять років, стоячи тут, у духоті борнейського вечора, з почуттям солодкого суму, Олмейр згадував високі прохолодні Гедігові комори з дорогими рівними шеренгами скриньок джину та сувоями манчестерських товарів; величезні двері, що відчинялися зовсім нечутно; тьмяне освітлення, таке приємне після блиску осяяних сонцем вулиць; маленьке огорожене місце поміж стосів краму, де китайці-клерки, чепурні, стримані, з сумними очима, мовчки швидко писали поміж гуркоту та гармидеру, що зчинявся, коли зграйки робітників котили барила та переносили скриньки, співаючи монотонної пісні, яка закінчувалася безнадійним зойком. Навпроти величезних дверей було обгороджено більше освітленого місця. Гамір праці приглушував тут простір, і навколо стояв лише дзенькіт срібних гульденів, які інші, так само стримані, китайці рахували й складали купками під наглядом містера Вінка, скарбника, духохоронця цього місця й правої руки господаря.

На цьому освітленому місці сидів за своїм столом і Олмейр, неподалік від зелених пофарбованих маленьких дверцят, де завжди стояв малаець у червоному поясі та тюрбані, тримаючи в руці маленький мотузок, що звисав зверху; він, наче машина, вправним рухом то відпускав його вгору, то смикав униз. Цей мотузок був прив'язаний до величезного віяла по той бік зелених дверцят у так званому особистому кабінеті, де сидів на троні сам господар — старий Гедіг, приймаючи галасливих відвідувачів. Часом маленькі дверцята відчинялись, і крізь синювату імлу тютюнового диму видно було довгий стіл, заставлений різноманітними пляшками й високими глеками для

води. Галасливі люди лежали в зручних плетених очеретяних кріслах, а господар виглядав крізь відчинені двері й, тримаючись за ручку, щось конфіденційно бурмотів Вінкові: може, давав якийсь грізний наказ униз у комору або, побачивши нерішучого чужинця, вітав його дружнім окликом: “Добрідень, капітане! Здалека приїхали? З Балі, так? Привезли коників? Мені треба саме коники. Треба все, що ви привезли. Ха, ха, ха! Заходьте!” І під бурю вигуків тягнув чужинця до кабінету. Двері зачинялися, і навколо знову лунав звичний гамір — пісня робітників, гуркіт барил, рипіння швидких пер, а над усім цим панував мелодійний дзенькіт срібних грошей, які безупинним потоком точилися крізь жовті пальці уважних китайців.

У ті часи в Макасарі пишно буяли життя й комерція. До цього міста на острові збиралися всі непосидючі, всі, у кого не бракувало відваги. Звідси вируджали шхуни на австралійський берег, Малайський архіпелаг у пошуку грошей та пригод. Відважні, відчайдушні, меткі в справах, не проти за потреби встрянути до бійки з піратами, яких багато тоді було на тих берегах, здобувачі грошей мали звичай збиратися тут у порту, щоб уладнати свої комерційні справи та погуляти. Голландські купці називали цих людей англійськими гендлярями. Деякі з них були справжніми джентльменами й отримували певну насолоду від такого життя, але більшість — звичайні моряки. З-поміж них усіх визнаним королем був Том Лінгард, той, кого всі малайці, чесні й брехливі, мирні рибалки й відчайдушні горлорізи звали “раджа Лаут” — Морський король.

Олмейр почув про нього, не пробувши ще й трьох днів у Макасарі. Почув про його дивовижні справи, про його кохання, про відчайдушні бійки з піратами племені Сулу, почув романтичне оповідання про дівчинку, яку переможець Лінгард знайшов на піратському кораблі, коли після довгого бою взяв на бордаж судно, викинувши екіпаж за борт. Усі знали, що цю дитину він прийняв за свою, дав освіту в якомусь із монастирів Яви і, завжди говорячи про неї, називав її “моя дочка”. Він запрягся, що віддасть її за білого й залишить їй усі свої гроші. “А у капітана Лінгарда сила грошей, — урочисто сказав містер Вінк, схиливши на бік голову. — Сила силенна грошей — більше, ніж у Гедіга!” Потім, витримавши саме таку паузу, щоб дати слухачам отямитись від здивування після такого неймовірного повідомлення, пошепки додав: “Знаєте, він винайшов річку!”

Правда, він винайшов річку. Цей факт вивищував старого Лінгарда над усіма моряками-авантюристами, що вели справи з Гедігом, п’ючи шампанське, граючи та співаючи галасливих пісень удень і залицяючись до дівчат-напівкровок на широких верандах готелю “Сенда” ввечері. Цією річкою, гирло якої було відомо лише йому, Лінгард возив манчестерські товари, бронзові гонги, рушниці та порох. Його бриг “Блискавка”, яким він сам керував, зникав тихенько з рейду вночі, тоді, коли його товариші міцно спали після нічної пиятики. Лінгард лише тоді виходив на палубу, коли бачив, як вони, упившись, падали під стіл, тоді як на нього питво не чинило ані найменшого впливу. Чимало було охочих простежити за ним та

знайти цю країну, багату на гутаперчу, індійський очерет, перлові мушлі, пташині гнізда, віск та гуму. Але маленька “Блискавка” могла випередити будь-який корабель у цих морях. Декотрі з цікавих порозбивалися на мілинах та коралових рифах і, втративши все, ледве врятували життя із жахливої пастки цього осяяного сонячною усмішкою моря. Інші зневірилися. А зелені лагідні острови багато років ховали вхід до обітованої землі, зберігаючи таємницю з жорстокою лагідністю тропічної вдачі. Тимчасом Лінгард їздив туди й сюди у свої таємні та відомі всім експедиції, ставши героєм в очах Олмейра завдяки відчайдушності своїх пригод та неймовірно великим прибуткам. Юнакові він здався якимсь казковим велетнем, коли вперше прийшов до комори, пробурмотівши “Як ся маєте?” Вінкові та привітавши Гедіга, господаря, галасливим “Здоров, старий пірате! Живий ще?” Це був як вступ до якоїсь торговельної угоди, що мала відбутися за маленькими зеленими дверцятами. Часто ввечері, коли в порожній крамниці вже панувала тиша, Олмейр, збираючи папери, щоб разом з Вінком іти до його домівки, де він оселився, зупинявся, прислухаючись до гармидеру палкої суперечки в особистому кабінеті господаря. Він чув глухе монотонне буркотіння Гедіга та галасливі заперечення Лінгарда — двох псів, що гризлися за маслак, — та Олмейрові вчувалася тут суперечка титанів, змагання богів.

Десь через рік, часто здибаючись з Олмейром у комерційних справах, Лінгард якось раптово і, як на стороннього спостерігача, несподівано, відчув приязнь до молодого чоловіка. Пізно ввечері він вихваляв

його на всі боки своєму товаришеві за чаркою вина в готелі “Сенда”, а вранці здивував Вінка, повідомивши, що бере “цього молодика за корабельного прикажчика, капітанового клерка, так би мовити, щоб він відав усією писаниною”. Гедіг згодився. Олмейр, з властивим юнакові прагненням шукати щастя-долі, теж був не проти й, спакувавши невеличке своє добро, вирушив у довгу мандрівку на “Блискавці”, бо старий моряк мав звичку заїжджати майже до кожного острівця на архіпелазі. Минали місяці, й приязнь Лінгарда до юнака, здавалося, зростала. Часто походжаючи разом з Олмейром палубою, коли легенький нічний вітерець, насичений пахучими випарами островів, гнав злегка бриг уперед під лагідним зоряним небом, старий моряк відкривав свою душу захопленому юнакові. Розповідав про своє минуле життя; про небезпеки, яких щасливо уникнув; про величезні свої прибутки та про нові торговельні комбінації, які дадуть у майбутньому ще більший зиск. Згадував не раз про свою дочку, яку дитиною знайшов на піратському судні, й говорив про неї з дивним почуттям батьківської ніжності.

— Вона мусить бути вже дорослою дівчиною тепер, — говорив він зазвичай. — Це вже чотири роки, як я її не бачив. І хай мене чортяка вхопить, якщо я не заїду цього разу до Сурабею.

Завжди після таких розмов, ідучи до своєї каюти, він бурмотів: “Треба щось зробити, неодмінно треба”. Не раз дивував він Олмейра тим, що підійде, бувало, раптом до нього, прочистить горлянку могутнім “Гм!”, ніби щось збираючись сказати, а тоді враз одвернеться й відійде до борту. Стане там, схилившись мовчки на край, і стоїть так нерухомо цілими годинами, стежачи, як море спалахує фосфоричними іскра-

ми, лижучи боки корабля. І саме напередодні прибуття до Сурабею пощастило капітанові довести до кінця свої наміри щось сказати. Прочистивши горлянку, він почав говорити. Сказав, що хоче, аби Олмейр одружився з його прийомною дочкою.

— І не говоріть мені, що відмовляєтесь тому, що ви білий! — гукнув він зненацька, не давши часу здивованому юнакові й слова вимовити. — І не кажіть мені такого! Ніхто й не побачить, якого кольору шкіра у вашої дружини. Для цього занадто багато в нас доларів! І майте на увазі, їх буде ще більше, перш ніж я помру. Будуть мільйони, Каспаре! Мільйони, я кажу! І все це для неї і для вас, якщо ви з нею одружитесь.

Засліплений несподіваною пропозицією, Олмейр із хвилину повагався, не промовивши й слова. Обдарований багатою уявою, на одну коротку мить він побачив, ніби в промінні сліпучого світла, блискучі купки гульденів і збагнув усі можливості, що дає багатство. Пошана, безтурботне ледаче існування, що, як він відчував, було йому дуже до вподоби, — власні кораблі, власні крамниці, власна торгівля (старий Лінгард не житиме вічно) і, нарешті, як родзинка на торті, в далекому майбутньому маячило, немов зачарований палац, видиво — великий дім в Амстердамі, цьому раю на землі, як звик він про нього думати, а в цьому домі він сам король поміж усіма, бо ж таким зроблять його Лінгардові гроші, гайнуватиме час поміж розкошів і блиску. Інший бік справи — шлюб з дівчиною-малайкою, цією спадщиною піратського корабля, — лише дав йому легеньке почуття ніяковості, сорому білої людини. Правда, вона чотири роки виховувалася в монастирі... Урешті-решт, може, йому пощастить, і вона помре. Йому завжди щастило, а

гроші всемогутні. Отже, не варто сушити над цим головою. У нього з'явилася невиразна думка, що можна було б десь замкнути її, прибрати геть зі свого багатого майбутнього. Зрештою, позбутися тієї малайської жінки не так вже й важко, вона ж бо була лише рабиною для його європейської свідомості, незважаючи на монастир і гарні манери.

Олмейр підвів голову й глянув у стурбоване обличчя моряка.

— Я... Так, звісно, я зроблю, як ви скажете, капітане Лінгард.

— Називай мене батьком, сину. Вона називає, — мовив зворушений старий авантюрист. — Але, чорт забирай, я все ж думав, що ти відмовишся. Май на увазі, Каспаре, я завжди знаю, що роблю. Але й ти не в тім'я битий.

Олмейр добре пам'ятав той вечір — вигляд капітана, інтонацію його слів, враження, яке вони справили на нього, його власні міркування. Пам'ятав вузьку скісну палубу брига, мовчазний сонний берег, чорний оксамит морської поверхні з золотою смугою, яку кидав на нього, сходячи, місяць. Він пам'ятав усе це, а також згадав почуття божевільної радості, що охопило його, коли він подумав, яке щастя пливе йому до рук. Він не був дурнем тоді, не був ним і тепер. Обставини просто склалися проти нього, фортуна зрадила, але надія ще залишилася.

Він затремтів у нічній прохолоді й ураз звернув увагу на густу темряву, що після заходу сонця огорнула річку, заховавши обриси протилежного берега. Лише відблиск багаття, яке горіло за парканом садиби раджі, танцював на кострубатих стовбурах дерев